

демократії.

Важливим також є момент врахування впливу на демократичну політичну культуру глобальних тенденцій розвитку. Урбанізація руйнує солідарність – основу громадянського суспільства, а розвал корпоративних зв'язків призводить до перетворення суспільства на масу. Об'єктивно це сприяє тому, що демократія як інститут набуває усе формальнішого характеру. Наприклад, сучасні реалії змушують робити політичний вибір на основі поглядів тих, хто обслуговує політичну еліту: соціологів, політологів, експертів, оглядачів.

Розвиток технологічних засобів комунікацій і тісно пов'язана з цим глобалізація актуалізують питання як глобального громадянського суспільства й загальної демократичної культури, так і прагнення зберегти етнокультурну розмаїтість. Потрібно підкреслити, що метою перетворень виступає переважно західний стиль життя, проте засоби для його досягнення у різних регіонах різні.

Крім того, обов'язково потрібно не забувати, що демократія “західного зразка” грішить використанням подвійних стандартів та ігноруванням напрацювань східного типу політичної культури. Проаналізувавши процедури обрання Чингізхана (курултай) або ж Гітлера (парламентські вибори) й наступні геополітичні результати правління, можна дійти висновку, що демократична політична культура повинна досліджуватися не тільки як технологічний прийом чи процедура, але і як політичний системоутворюючий комплекс здійснення влади в контексті етнонаціональних, соціально-політичних і культурно-історичних умов її реалізації.⁷

Таким чином демократична культура є феномен, який відображає і визначає зміни, має унікальні методологічні можливості. Саме властивість вбирати уявлення про ідеальний суспільний лад і конкретний етнонаціональний досвід втілення демократії і допомагають намалювати повнішу, об'ємну картину перетворень, а динамічний компонент – уловити зміну в змісті інституцій, які ми називаємо псевдодемократичними.

І тому єдиним теоретичним і можливим практично носієм політичного реформування є партійно-політичний блок урядового типу, який має відносну зацікавленість у створенні суспільно-політичного простору, сприятливого для боротьби за владу, створення умов партійного домінування у владних структурах.

Отже, дослідження сучасних історичних процесів через призму організаційних, методологічних засад, особливостей демократії як суспільного явища дасть можливість повному підійти до вивчення новітньої історії України. Дослідження історії з погляду демократизації дасть можливість історикам досліджувати не лише державу, але й такий суб'єкт історії як громадянське суспільство.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Основи демократії. – К., 2002. – С. 76; 2. Токвиль А. Демократия в Америке. – М., 1992. – С. 240-317; 3. Макиавелли Н. Государ. – М., 1990. – С. 15-40; 4. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Политические исследования. - 1992. - № 4; 5. Фон Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. – М., 1992. – С. 126; 6. Руссо Ж.-Ж. О происхождении и основании неравенства между людьми: Избранное. – М., 1976. – С. 80-95; 7. Додонов Р.А. Этническая ментальность: опыт социально-философского исследования. – Запорожье, 1998. – С. 112-139.

Історія Поділля

І.І.Заєць

СОЦІАЛЬНИЙ УСТРІЙ ТРИПІЛЬСЬКИХ ПЛЕМЕН ПОДІЛЛЯ

Проблема соціального устрою давніх суспільств, в тому числі і трипільського, є однією з найважливіших і в той же час найскладнішою. Вважаємо, що на сучасному етапі

вона ще не повністю вирішена і потребує подальшого дослідження усіх процесів раннього етапу, періоду піднесення усіх напрямків економічного і культурного розвитку та пізнього Трипілля. Спираючись на праці дослідників трипільської культури та більш ніж 30-річні власні дослідження, розглянемо найголовніші процеси, які дають можливість наблизитись до визначення соціального устрою трипільських племен Поділля. Ще у 40-і рр. XX ст. Є. Ю. Кричевський¹, а згодом і Т. С. Пассек прийшли до висновку, що трипільське суспільство на ранньому і середньому етапах мало матриархально-родові відносини, які на пізньому етапі переросли у патріархально-родові².

У другій половині 40-х — на початку 50-х рр. С. М. Бібіков здійснив розкопки одного з ранніх для того часу трипільських поселень біля с. Лука-Врублівецька на Дністрі. Дослідження цього унікального ранньотрипільського поселення дозволило переглянути концепцію Т. С. Пассек та Є. Ю. Кричевського і дійти висновку, що трипільське суспільство ще з ранніх етапів розвитку носило патріархальний характер³. Достатньо чітко та однозначне визначення характеру трипільського суспільства дав В. М. Даниленко, який зокрема зазначив: "Основу економічного розвитку ранньої трипільської культури складають історико-культурні явища раннього мідного віку, включаючи металургію міді, орне землеробство, стрибок у розвитку скотарського господарства та інше. Організація колективів, які досягли подібного рівня розвитку, не могла бути іншою, крім патріархально-племінної"⁴. Концепцію С. М. Бібікова підтримали В. Г. Збеневич⁵, Т. Г. Мовша⁶, В. Д. Дергачов⁷.

Важливою умовою при реконструкції соціальної структури є визначення системи господарства, а також таких структур як сім'я, община, плем'я. Відповідь на поставлені питання знаходимо при аналізі конкретних трипільських поселень. Проведені широкомасштабні археологічні дослідження Бернашівки та Луки-Врублівецької, у процесі яких виявлені майже всі житлові, господарські та культові об'єкти епохи раннього Трипілля, а також матеріали ранньотрипільських поселень Тростянець, Печера та інших переконливо свідчать, що вже на ранньому етапі розвитку трипільської спільності певною мірою існували патріархальні відносини.

Основним джерелом для визначення соціальної та демографічної структури є поселення та житла. У відповідності до традиційних точок зору, викладених у низці узагальнюючих праць^{8,9}, кожне ранньотрипільське поселення було єдиним родом, до якого входили великі патріархальні сім'ї, розділені на парні сім'ї. Зрозуміло, що наведені висновки потребують уточнення при розгляді окремих поселень.

Споруди раннього етапу, як правило, мали 1 житлове приміщення заглибленого типу, до яких належали також господарські ями. На окремих поселеннях існувало подвійне приміщення у вигляді вісімки з житловою та господарською частинами. Площа підлоги кожної землянки дозволяла розмістити не більше 4-5 чол., тобто лише одну малу парну сім'ю. Господарська та побутова діяльність членів цієї сім'ї проходила навколо печі чи вогнища, що знаходилися у центрі житла.

Розглянемо трипільське поселення Тростянець, на якому було 7 заглиблених жител площею верхньої частини 10-20 м², кожне з яких належало окремій малій родині. Усі родини були тісно пов'язані виробничою діяльністю та входили до складу великих патріархальних сімей, не проживаючи при цьому під спільним дахом. Кількість населення Тростянця становила 35-40 чол. Приблизно таким же було і ранньотрипільське поселення у Ленківцях (нижній горизонт), де нараховувалось 10 жител та близько 50 мешканців¹⁰. Схожою була ситуація і в Луці-Врублівецькій. Тут знайдено 6 землянок та вузьке коридороподібне заглиблене житло № 3 довжиною до 45 м. С. М. Бібіков вважає, що це велике житло мало 3 кімнати, у ньому мешкала 1 велика сім'я, що складалася з 3 парних сімей¹¹. Щоб мати чіткіше уявлення про призначення комплексу, скажемо, що серед великої кількості крем'яного реманенту зафіксовано робоче місце, де виготовлялися знаряддя праці, знайдено декілька мідних виробів, фрагмент заповіреного наконечника списа, а також численні кістяні вироби, в тому числі легкий роговий чекан або клевець, призначений для бойових

дій. Приблизно такі ж дані отримуємо і з ранньотрипільського поселення Бернашівка, забудова якого засвідчена 7 наземними житлами. З них 4 були середніх розмірів (25-35 м²), 2 будинки — великих розмірів з вузьким коридором між східною та західною частинами (100-150 м², відповідно житло № 2; 3). В. Г. Збеневич вказує, що у перших 4 житлах мешкало по 1 парній сім'ї, а у великих спорудах — 2-3 парні сім'ї. Якщо вважати, що кожна сім'я складалася з 4-5 чоловік, то чисельність населення Бернашівки становила 50-60 чоловік¹².

Проведена І. Г. Сапрон палеодемографічна та статеві-вікова реконструкція бернашівського поселення показала, що на цій території мешкало близько 55 осіб, які і склали 14-15 нуклеарних сімей. Співвідношення нуклеарних сімей з житлами дозволяє припустити, що бернашівська община складалася переважно з великосімейних колективів. На поселенні ймовірно мешкало 26 осіб чоловічої та 29 осіб жіночої статі. Діти становили 23 особи, 15 з яких могли брати посильну участь у господарській діяльності, доросле населення, здатне створювати сім'ю і повноцінно працювати, — 27 осіб, люди похилого віку — до 5 чоловік¹³.

Таким чином уже на ранньому етапі Трипілля на Поділлі основним осередком була родина. Вона була важливою ланкою для ведення господарства та виконання інших життєво необхідних функцій. На ранньотрипільських поселеннях Поділля — Бернашівці, Ленківцях, Луці-Врублівецькій — простежується тенденція до мешкання 2-3 парних сімей у одному будинку, що свідчить про існування великої патріархальної сім'ї.

Орний характер землеробства та використання великих земельних ділянок під посіви вимагали значних фізичних затрат, скотарство також відігравало важливу роль у господарстві, накопичувалось родове багатство у вигляді худоби та запасів зерна, виокремлювались специфічні чоловічі види праці при полюванні та рибальстві — усе це ще на ранньому етапі висунуло чоловіка на передній план господарської діяльності, наблизило до основних джерел існування, що і забезпечило йому провідне становище у суспільстві¹⁴.

С. М. Бібіков у середині 60-х рр. знову звернувся до обґрунтування концепції соціально-економічного розвитку трипільського суспільства¹⁵. Він наголошував на орному характері землеробства та розвитку гончарного, кременеобробного та металообробного ремесел. Спираючись на працю М. О. Косвена, учений порівнює родову общину з патронімією, і вказує, що це — суспільно-економічне об'єднання споріднених сімей, що живуть на певній території і спільно ведуть господарство на основі патріархального суспільного устрою¹⁶. Концепція патріархальних відносин і сім'ї як найважливішої первинної ланки на початковому етапі Трипілля є одним із актуальних питань сьогодення.

Матеріали ранньотрипільських поселень не дають даних про соціальний поділ. Єдиним джерелом про накопичення багатства може слугувати Корбунський скарб з території Молдови¹⁷. Однак треба погодитись з В. Г. Збеневичем, що цей скарб не може бути достовірним прикладом, оскільки знайдений не у похованні. Г. П. Сергєєв дійшов висновку, що скарб належав великому родовому або родоплемінному вождю¹⁸.

Рівень суспільної організації ранньотрипільського населення був достатньо розвинутим і відповідав економічним досягненням. Не виключено, що вже на цьому етапі виникли племінні групи, які входили до певних локальних варіантів¹⁹. Слід також підкреслити, що парна сім'я, а тим паче велика, об'єднувала декілька сімей, а на наступних етапах, аж до початку пізнього Трипілля, помітно консолідувалася, що підтверджується існуванням великих жител (площею 100 м² і більше).

Основним джерелом визначення соціального устрою середнього етапу Трипілля є житла і поселення. При розгляді планування забудови поселень слід мати на увазі територіальні особливості та розміщення. Так, якщо для поселень Подніпров'я характерна кільцева система розташування жител одним або декількома колами (наприклад, у Володимирівці їх було 5)²⁰, то на Побужжі і Подністров'ї, перш за все на території Поділля, простежується ієрархічна, хаотична, а також кущова (гніздова) система планування. Така забудова дає підстави зробити висновок про складну суспільну структуру періоду розвинутого Трипілля. За даними геомагнітної розвідки, на поселенні Кліщів кільцеве

розташування жител не спостерігається. Тут зафіксовано 48 жител та 17 господарських споруд, 16 з яких повністю розкопано і досліджено. Загальна площа поселення становить 7,2 га. Чітко простежуються 3 групи гніздового розташування жител. У південній частині сконцентровано 11 помешкань і 3 господарські споруди, у східній — 6 помешкань та 5 господарських споруд, решта — 14 жител і 6 споруд — розміщувалась на деякій відстані від зазначених груп. У центрі поселення залишався вільний майдан²¹.

Розташування кліщівських жител гніздом відрізняється від поселень Подніпров'я та Уманщини, де будинки розташовувалися концентричними колами навколо центральної площі. Аналоги Кліщева можна знайти у Подністров'ї та західних територіях²². Характер забудови поселення, явне виділення 3 груп жител і господарських споруд, хаотичне розміщення інших 14 жител і 6 споруд, співіснування напівземлянок і наземних жител дають можливість зробити висновок про поетапне різночасове заселення, забудову і розширення території поселення Кліщів. Ймовірно перші мешканці прийшли з Подністров'я, збудували напівземлянку порівняно великих розмірів — 12x6.5м (78 м²), розташовану на береговому зрізі. Згодом розпочався наступний етап зведення перших наземних площадок — жител № 2-6 — неподалік від землянки № 1. Спостереження за характером забудови дає виключно цікаві дані. Усі згадані житла мають середні розміри (45-78 м²). Розміри житла № 3 приблизно такі ж, при цьому необхідно врахувати, що воно частково зруйноване розливами р. Південний Буг ще за часів свого існування. Кожне житло мало 4 окремі камери. Найвірогідніше кімнати належали окремим парним сім'ям.

Чисельність населення зростала. Одночасно відбувалося поетапне відгалуження нових сімей, внаслідок чого житла та господарські споруди розташовуються в 3 місцях. Таким чином, з'являється друга група помешкань — житла № 7-10; 12 — і третя — житла № 13-16. Інші збудовані одночасно або пізніше. Сім'ї об'єднувалися у великі патріархальні родини чи невеликі громади і освоювали нові ділянки під поля та пасовища. Так, на поселенні збудовано 48 жител, 17 господарських споруд, серед яких окремі житлові комплекси мають конкретне специфічне призначення. Житло № 10 — це справжній виробничий комплекс, який має спеціальне робоче місце для перемелювання зерна. А житло № 11 мабуть носило культове призначення і було об'єднуючим центром для мешканців поселення. У Кліщеві існувала велика община, яка складалася з декількох великих патріархальних сімей, що володіли загальними житловими комплексами та окремими односімейними будинками.

На поселенні мешкало 400-480 чоловік²³. Це оптимальна кількість мешканців, яка відображає ситуацію на заключному етапі існування поселення. На перших етапах його заселення кількість жителів була значно меншою. Перші поселенці освоїли незначну територію, розташовану безпосередньо навколо поселення. Аналіз демографічних процесів кліщівської общини показує, що існував зв'язок між наявністю і віддачею природних ресурсів, рівнем розвитку продуктивних сил і густотою населення. Звідси можна вивести циклічну демографічну ємність ландшафту — максимальну кількість населення тієї чи іншої ландшафтно-територіальної одиниці. Природне середовище спрямовувало господарську діяльність, створювало сприятливі умови для ведення господарства — землеробства, ремесла, що в свою чергу визначало кількість населення. Питання демографії та палеоекономіки, ємність трипільського суспільства всебічно розглянув С. М. Бібіков²⁴. На трипільському поселенні Білозірка Літинського району Вінницької області (етап VI-VII) чітко виділяються 4 гнізда (А; Б; В; Г), де житла гуртуються по 8-18 у кожному гнізді. Помешкання Ворошилівки розташовані на певній відстані одне від одного, без чіткого плану. Однак спостерігається інша система: з напільного боку переважають житла площею 20-25 м² (розкопані і досліджені площадки № 2-3; 7), в центрі містяться невеликі та дещо більші будови площею 40-50 м² (площадки № 6; 8), на околицях — залишки малих споруд площею до 9 м² (площадка № 9).

Наведені приклади свідчать про два основних способи забудови поселень на етапі розвинутого Трипільля (на етапах VI-VII та початку VI) — гніздовий та хаотичний. Така

система забудови поселень, особливо гніздове розташування групами, відображає дуже складну суспільну структуру. Не виключено, що маємо справу не тільки з великими окремими общинами, а і з племінними центрами, що потребують додаткового дослідження.

Розглядаючи питання соціального устрою населення пізнього етапу трипільської культури на Поділлі, необхідно мати на увазі такі характерні особливості:

Більшість пізньотрипільських поселень Поділля — Цвіклівці, Жванець, Стіна, Чечельник, Печера, Сандраки тощо — поступово стають місцями зосередження спеціалізованих виробництв.

Згадані та інші поселення яскраво демонструють сильні фортифікаційні функції штучно-природними укріпленнями — підвищеннями, глибокими ярами, водними заслонами — та спеціально обнесеними валами та ровами. Так, наприклад, на поселенні Жванець-Щовб зафіксовані неодноразові перебудови і добудови валів, а один з валів було облицьовано кам'яними плитками²⁵.

Виробничі гончарні комплекси у Жванці, спеціалізований виробничий комплекс виготовлення знарядь праці у Цвіклівцях, майстерня обробки кременю у Сандраках, а також значне поширення ткацтва на поселеннях Стіна, Ялтушків, Чечельник та інших свідчать, що на пізньому етапі трипільської культури на Поділлі ремісниче виробництво могло вже існувати як і окрема галузь. Функції ремісників виконували чоловіки та жінки (наприклад, у ткацтві) з цих та інших поселень. Не виключено, що окремі особи, які мешкали безпосередньо у приміщеннях культового призначення або поблизу них, були зайняті у сфері релігійної обрядовості. Таким чином, можемо говорити про 3 основні групи населення, зайняті у господарстві: землероби-скотарі; перші ремісники; невелика група жерців.

На межі IV-III тис. до н. е. виникають великі поселення. Концентруються вони переважно у Буго-Дніпровському межиріччі на Уманщині. Згідно з проведеними розкопками та підрахунками В. А. Круца на основі геомагнітних розвідок, тут зосереджувалися такі трипільські поселення-гіганти: Веселий Кут — площа 150 га, 662 житла та 4634 мешканці; Небелівка — площа 220 га, 970 жител, 6790 мешканців; Доброводи — площа 250 га, 1102 житла, 7717 мешканців; Тальянки — площа 450 га, 2025 жител, 14175 мешканців²⁶.

До категорії великих поселень ми відносимо і пізньотрипільські поселення Стіна (IV) площею 100 га та Ялтушків площею 120 га. Важливо підкреслити, що на Ялтушківському поселенні у 1978 р. зафіксовано і досліджено досить складну 2-поверхову житлову будівлю розміром 10x6 м (60 м²). Серед численних керамічних виробів та знарядь праці у помешканнях знайдено скупчення глиняних відтяжок ткацького верстата (32 штуки). На окремих горщиках є чіткі відбитки тканин, виконані різними ткацькими переплетеннями та в'язані шплицями^{27,28}. Не виключено, що в цьому будинку мешкала велика багата патріархальна родина, яка виділялась з-поміж інших своїм достатком. У зв'язку з цим постає важливе питання про виділення соціальних груп населення, що користувалися особливим статусом. Найоб'єктивнішу інформацію про соціальний устрій пізнього Трипільля дають могильники. На жаль, до цього часу на території Поділля не виявлено жодного могильника, що зменшує об'єктивність характеристики соціальних груп та соціального устрою трипільських племен краю. Вирішенню проблеми в загальних рисах сприяють матеріали Вихватинського могильника у Молдові²⁹, Усатівського³⁰ поблизу Одеси, могильників Чапаєвського та Софіївського типу у Середньому Подніпров'ї³¹.

Корисною у цьому відношенні є монографія О.Г. Колесникова про трипільське суспільство Середнього Подніпров'я³². Враховуючи, що поселення і житла є основою реконструкції общини, а археологічні дослідження дозволили визначити кількісний склад населення, можна стверджувати, що в більшості трипільських поселень Середнього Подніпров'я община нараховувала 350-550 чол. Кількість людей залежала від розмірів поселень. Найважливішою функцією общини було ведення господарства та організація оборони.

Нижньою ланкою общини був великий сімейний колектив, що нараховував в середньому 15 чол. Це було житло-господарство, яке практично самостійно володіло виробничою продукцією³³. На найвищому рівні суспільної структури були племена. Ва-

жаємо, що конкретною фіксацією племен є локальні варіанти. Так, пам'ятки Середнього Подністрів'я і Середнього Побужжя на середньому та пізньому етапах входили до окремих племен. О. В. Цвек на основі картографування трипільських поселень східного регіону приходять до висновку, що окремі гнізда (групи) поселень належали до певної соціальної групи, що входили до єдиного племінного об'єднання³⁴. Дотримуючись цієї концепції, К.К.Черниш зазначає: "Наявність ієрархічної системи поселень, особливо їх гніздове розташування групами...поблизу великих центрів, безперечно, є відбитком складної суспільної структури. Не виключено, що ми маємо справу з рядом племінних груп... Центри, на зразок Петрен, могли бути столицями племінних союзів...". Окремі дослідники пізнього етапу трипільської культури В. А. Дергачов, Т. Г. Мовша, обґрунтовуючи існування у пізньотрипільському суспільстві союзів племен, наголошують, тоді був вкрай нестабільний час, який змушував племена консолідуватися. З метою охорони навколо поселень будувались вали, рови, а також виготовлялась значна кількість зброї на випадок нападів степових племен³⁵.

Аналізуючи скарби, знайдені у Цвіклівцях, Карбуні, а також спеціальні прикраси та інші предмети в окремих похованнях Вихватинського могильника, можна говорити, що трипільському суспільству було притаманне накопичення багатств у окремих груп населення та конкретних осіб. На користь існування племінної верхівки свідчать матеріали Усатівського могильника. Є.Ф.Патоква так писала про соціальний устрій пізньотрипільського суспільства на території Одещини: "Матеріали усатівських могильників свідчать про процес речової та соціальної диференціації усатівського суспільства і патріархальний характер його родоплемінної організації. Усі найцінніші предмети з металу — кинджали, сокири, шила, прикраси — знайдено у центральних чоловічих похованнях... Деякі усатівські кургани мають характер індивідуальних поховань вождів³⁶. На думку О. Ф. Лагодовської, на усатівському поселенні, мабуть, були раби, про що свідчить поховання 2 чоловіків без будь-якого супровідного реманенту³⁷.

Розглядаючи трипільське суспільство у соціально-економічному плані, можна вважати великі поселення-гіганти на Черкащині біля Умані загальнотрипільськими столицями, які послідовно змінювали одна одну.

Отже, в епоху трипільської культури всі землі Поділля були покриті густою мережею поселень. Інтенсивно розвивалися основні галузі господарства, зокрема землеробство та скотарство, започатковано металообробне та інші види виробництва. Майже вперше формувалися такі суспільні структури як сім'я, община, плем'я.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кричевський Є. Ю. Розкопки на Коломийщині і проблема трипільських площадок// Трипільська культура. — К., 1940. - Т. I. - С. 479-589; 2. Пассек Т.С. Периодизация трипольских поселений// МИА. - 1949.- №10.- С.16; 3. Бибииков С.Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре. К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на юго-востоке Европы// МИА. - 1953. - № 38. - С. 286; 4. Даниленко В. Н. Энеолит Украины. - К., 1974.- С.27; 5. Збеневич .Г. Позднетрипольские племена Северного Причерноморья. - К., 1974.- С.128-129; 6. Мовша Т. Г. Социальный строй и некоторые черты идеологии // Археология Украинской ССР. - К., 1985. - Т. I. - С. 260-263; 7. Дергачёв В. А. Памятники позднего Триполья// Кишинёв, 1980. - С153; 8. Бібіков С. М. Ранній етап трипільської культури// Археологія Української РСР. - К., 1971. - Т. I. - С. 150-165; 9. Захарук Ю. М. Племена енеолітичної епохи// Історія Української РСР. - К., 1977. - Т. I. -С.75; 10. Збеневич В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины.- К, 1989.-С.162; 11. Бибииков С.Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре. К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на юго-востоке Европы // Там само.- С.36; 12. Збеневич В. Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины.— К, 1989.- С.162; 13. Сапрон І. Г. Щодо реконструкції демографічної структури общини ранньотрипільського поселення Бернашівка на Вінниччині// Подільська старовина. - Вінниця, 1993. - С. 44-48; 14. Бибииков С.Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре. К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на юго-востоке Европы // Там само.- С.285; 15. Массон В. М. Экономика и социальный строй древних обществ. -Л., 1976.-С.48-62; 16. Бибииков С. Н. Хозяйственно-экономический комплекс развитого Триполья// СА. - 1965. - № 1. - С.59; 17. Сергеев Г. П. Раннетрипольский клад у с. Карбуна// СА. - 1963. - № 1. - С. 135-151; 18. Там само; 19. Черныш Е.К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии// Археология СССР. - Энеолит СССР. - М.,1982.- С.235; 20. Пассек Т.С. Периодизация

трипольських поселень//МІА. - 1949.- №10.- С.148; 21. Заец І.І., Рьжов С. Н. Трипольське поселення Клищев на Южному Бугу. - К., 1992. - С.7; 22. Збеневич В.Г., Шумова В.А. Трипольська культура Середнього Подністрів'я в світє нових дослідвань// Первобитна археологія. - К., 1989.- С. 97; 23. Заец І. І. Древніє земледельці середнього течення Южного Буга во 2-й половині ІV тисячелеття до н. є. (по матеріалам поселення Клищев Тьвровського району Вінницької області) // Автореф. дис. канд. ист. наук. - М., 1975. - С.15; 24. Бибииков С.Н. Хозяйственно-экономический комплекс развитого Триполья// СА. - 1965. - № 1. - С. 48-62; 25. Мовша Т.Г. Работы в Среднем Поднестровье// Археологические открытия 1974 года. - М., 1975. - С. 326; 26. Круц В. А. К истории населения трипольской культуры в междуречье Южного Буга и Днестра// Первобитная археология.- 1989.- С. 126; 27. Рижов С. М. Дослідження трипільських поселень по р. Лядовій у Середньому Подністрів'ї // Подільська старовина. - Вінниця, 1993. - С. 88-89; 28. Косаківський В.А., Очеретний В. В., Прилипка В. П. Відбитки тканин на кераміці з пізньотрипільського поселення Ялтушків на Поділлі// Подільська старовина. - Вінниця, 1998. - С. 29-40; 29. Дергачев В. А. Выхватинский могильник.— Кишинев, 1978.- С.3-75; 30. Патокова З. Ф. Усатовское поселение и могильник.— К., 1979. — С.3-184; 31. Круц В. А. Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. - К., 1977.- 69-76, 120-122; 32. Колесников А.Г. Трипольское общество Среднего Поднестровья: опыт социальных реконструкций в археологии// К., 1993. - С.3-151; 33. Там само. С.59; 34. Цвек Е.В. Трипольские поселения Буго-Днестровского междуречья// Первобитная археология. - К., 1980. - С. 163-185; 35. Дергачев В.А. Памятники позднего Триполья// Кишинев, 1980.- С.154; 36. Патокова З. Ф. Усатовское поселение и могильник. - К., 1979. - С.151-152; 37. Лагодовська О.Ф. Проблема усатівської культури// НЗПА. - Уфа-Київ, 1943. - Кн. 1. - С.60.

В.А. Косаківський

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ЧЕЧЕЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ НА ВІННИЧЧИНІ: ІСТОРІЯ ВИЯВЛЕННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Багато невідомого затаїла в собі українська земля. Кожен її клаптик – це історія. Повернення народу його історичної пам'яті – завдання сучасних дослідників.

Метою даної роботи є узагальнення різноманітних джерел з археології Чечельницького району в зв'язку зі створенням „Зводу пам'яток археології, історії та культури Вінницької області”.

На берегах двох невеличких подільських річок – Савранка і Дохна, які протікають через територію Чечельницького району, в результаті розмиву берегів, при землекопних роботах, оранці полів, або й візуально можемо виявити різноманітні археологічні пам'ятки. Вони мають вигляд залишків поселень, жител, поховань, майстерень, різноманітних знарядь праці, зброї, предметів домашнього вжитку тощо¹. Пам'ятки матеріальної культури, залишені стародавніми народами, що населяли територію Поділля, є цінним джерелом інформації, вони дають правдиве уявлення про стародавню історію нашого краю. Досліджуючи ці пам'ятки за допомогою традиційних археологічних методів та методів суміжних дисциплін, вітчизняні вчені простежують основні періоди історичного й культурного розвитку населення, етнічні й соціально-економічні процеси, доводять наявність нерозривного зв'язку, спадкоємності матеріальної культури і міжпокоління досвіду².

Територія Чечельницького району багата археологічними пам'ятками, хоча в археологічному відношенні є однією з малодосліджених серед інших куточків Вінницької області. Перші відомості про аматорські археологічні пошуки на території району датовані 1867р., коли селяни с. Берізки Чечельницькі у пошуках скарбу розкопали курган недалеко від села, по дорозі в с. Демівку³. В 1887 р. на території колишнього Ольгопільського повіту Подільської губернії було знайдено скарб римських монет II ст. н. е.⁴ Більш систематичні наукові дослідження археологічних пам'яток розпочалися з кінця XIX - початку XX ст., коли Ю.Й. Сіцинський складав археологічну карту Подільської губернії. На карті позначені виявлені на території сучасного Чечельницького району кургани та городища⁵. В 1909-1913 рр. на Поділлі проводив дослідження С.С. Гамченко, в ході яких дослідник обстежив трипільські поселення біля сіл Білий Камінь та Стратіївка⁶. Поселення поблизу села Білий Камінь розкопувалося С.С. Гамченком та М.Л. Макаревичем у 1928 р. Тут же був відкритий і могильник білогрудівської культури⁷. Протягом 1929 р. археологічні пам'ятки колишньої Тульчинської округи, куди входили землі нинішнього Чечельницького району, обстежував І.Ч. Зборовський, зокрема згадане трипільське поселення біля с. Стратіївки. Крім того, на околицях цього ж села дослідник відкрив поселення черняхівської культури⁸. А в 1955 р.